

भाषा शिक्षण सिकाइमा व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिकता**डा.ओमप्रकाश आचार्य****त्रिभुवन विश्वविद्यालय***omacharya3851@gmail.com***लेखसार**

व्यतिरेकी अध्ययनले दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा वर्णनात्मक, रूपात्मक तथा वाक्यात्मक स्तरमा पहिलो भाषाले पार्ने प्रभावलाई जोड दिएको हुन्छ । दोस्रो भाषा सिक्दा पहिलो भाषासँग मिल्ने विशेषताहरू विद्यार्थीलाई सिकाउन र सिक्न सहजै हुन्छ । नमिल्ने विशेषताहरूले भाषाको सिकाइमा कठिनाइहरूको पूर्वानुमान गर्न दुई भाषाबीचको समानता असमानता पहिल्याउन तुलनात्मक अध्ययन आवश्यक हुन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषण कुनै पनि दुई भाषाको तुलनात्मक अध्ययनसँग सम्बन्धित विषय हो । एउटा भाषाको वक्ताले अर्को भाषा सिक्दा आइपर्ने समस्याहरू पत्ता लगाउने र वर्णन गर्ने काम गरिन्छ । पहिलो भाषा र दोस्रो भाषाबीचको भिन्नताको परीक्षणबाट कठिनाई क्षेत्र पहिल्याई मातृभाषाका प्रभावमा सम्भाव्य त्रुटिको पूर्वानुमान गर्न व्यतिरेकी अध्ययनले मद्दत गर्दछ । यसरी भाषाको सिकाइमा देखापर्ने कठिनाई र त्रुटि वास्तविक हुन् कि होइनन् भन्ने परीक्षणका लागि मद्दत गर्दछ । भाषाको शिक्षण सिकाइसँग सम्बन्धित भएर भाषावैज्ञानिक दृष्टिले अध्ययन गर्दा व्यतिरेकी अध्ययनको उपयोगी योगदान रहेको छ । यस लेखमा यिनै व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक धारणा उल्लेख गरिएको छ ।

मुख्य शब्दावली : उर्ध्वतलीय, तुलनात्मकता, पद्धति, प्रयोगपरक, समतलीय, सत्यापन ।

पृष्ठभूमि

व्यतिरेकी अध्ययन प्रायोगिक भाषाविज्ञानको शाखा हो । यो दुई वा दुई भन्दा बढी भाषाको समानता र असमानता पहिल्याउने एवम् भाषाको प्रयोगपरक अध्ययन गर्ने भाषाविज्ञानको प्रायोगिक सिद्धान्त हो । यस सिद्धान्तका सहायताले भाषाहरूबीच रहेको भाषिक एकाइगत संरचनात्मक पक्षको तुलनात्मक र विश्लेषणात्मक अध्ययन गरिन्छ । भाषिक एकाइको कुनै पक्षलाई निर्दिष्ट गर्दै त्यसको

सामग्री संकलन गर्ने, सामग्रीको सत्यापन ल्याउने, विश्लेषण गर्ने र भाषाहरुबीच रहेको समानता र असमानता पहिल्याउदै भाषा भाषाबीचको शिक्षण सिकाइमा आउने कठिनाइ पहिल्याउदै भाषाको शिक्षण सिकाइ गर्दा अपनाउनु पर्ने शिक्षण सिकाइ विधि / प्रक्रिया उल्लेख गर्नु व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक मर्म हो । व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणाका सम्बन्धमा भाषाविद्हरुबीच मतमतान्तर देखिएको छ । तुलनात्मक भाषाविज्ञानबाट सुरु भएको यस सिद्धान्तले भाषाको समानता र असमानताकाबीच सम्बन्ध राख्छ । यस अनुसन्धानमूलक लेखमा व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणाका सम्बन्धमा देखिएको पूर्ववर्ती धारणा, व्यतिरेकी अध्ययनको पृष्ठभूमि, व्यतिरेकी अध्ययनको पद्धति / प्रक्रिया, व्यतिरेकी अध्ययनको उत्तरवर्ती सैद्धान्तिक अवधारणाका सम्बन्धमा शोधमूलक अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनबाट व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणा स्पष्ट हुनेछ भने भाषा अध्ययनमा व्यतिरेकी ढाँचाको अवलम्बन गर्न मद्दत पुग्नेछ । व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणा के हो? व्यतिरेकी अध्ययनका पद्धति/प्रक्रिया र विधि के कस्ता छन्? व्यतिरेकी अध्ययनको उत्तरवर्ती सैद्धान्तिक अवधारणा के हो? जस्ता अनुसन्धानमूलक प्रश्नहरु यस लेखका अनुसन्धेय समस्या हुन् । यिनै समस्यामा केन्द्रित भएर प्रायोगिक भाषाविज्ञानको शाखा व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणाका सम्बन्धमा यस लेखमा अध्ययन गरिएको छ ।

उद्देश्य

प्रायोगिक भाषाविज्ञानको एउटा शाखा व्यतिरेकी अध्ययनको प्रमुख सैद्धान्तिक अवधारणाको खोजी गर्नु, व्यतिरेकी अध्ययनका पद्धति/प्रक्रिया, विधि पहिल्याउनु एवम् व्यतिरेकी अध्ययनको उत्तरवर्ती सैद्धान्तिक अवधारणा प्रस्तुत गर्दै व्यतिरेकी अध्ययनको ढाँचा प्रस्तुत गर्नु यस लेखका उद्देश्य हुन् ।

अध्ययनको क्षेत्र/सीमा

प्रस्तुत लेखको अध्ययन क्षेत्र प्रायोगिक भाषाविज्ञानमा आधारित हुँदै यसको शाखा व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणामा मात्र केन्द्रित रहेको छ । व्यतिरेकी अध्ययनको सिद्धान्त, पृष्ठभूमि, पद्धति, व्यतिरेकी अध्ययन र पद्धति यस लेखको अध्ययन क्षेत्र/परिसीमा हो ।

पूर्वकार्यको पुनरावलोकन

व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणा अनुसन्धानमूलक लेखको अध्ययन गर्दा व्यतिरेकी अध्ययन/विश्लेषणका सम्बन्धमा लेखिएका सैद्धान्तिक कृति र गरिएका पूर्वकार्यहरुको पुनरावलोकन गरिएको छ ।

ल्याडो(१९५७) ले **लिङ्गिस्टिक्स अक्रस कल्चरल** कृति तयार पारेका छन् । यस कृतिमा व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार प्रस्तुत गरेका छन् । व्यतिरेकी अध्ययन/विश्लेषण दुई भाषाको तुलनात्मक अध्ययन हो । एक भाषाको वक्ताले अर्को भाषा सिक्दा भाषा सिकाइमा आइपर्ने समस्याहरु

पत्ता लगाउछ र वर्णन गर्छ । भाषा सिकाइमा कठिनाइहरूको पूर्वानुमान गर्नु र विश्लेषण गर्नुले भाषा शिक्षण सिकाइमा शैक्षणिक आधार तय गर्ने सिद्धान्त भनेर उल्लेख गरेका छन् ।

एलेन र क्याम्पवेल(१९७३) ले **इडलिस यान्ड अ सेकेन्ड ल्याङ्गवेज** भन्ने कृति तयार पारेका छन् । यसमा व्यतिरेकी अध्ययन/विश्लेषण **Contrastive Analysis -(CA)** को सैद्धान्तिक अवधारणा दिने सिलसिलामा दुई भाषाबीच व्यतिरेकी अर्थात तुलनात्मक अध्ययन हुने गर्दछ । यस कृतिमा ब्रिटिस, अमेरिकन भाषालाई तुलनात्मक अध्ययन गरिएको छ । भाषा सामाजिकताका आधारमा सिकाउनु पर्दछ । भाषामा व्याकरणिक पक्षको प्रभाव पर्न जान्छ । दुई भाषाबीचका भाषिक पक्षलाई तुलनात्मक अध्ययन गर्नु व्यतिरेकी अध्ययनको सिद्धान्त हो ।

एलेन र कर्डर(१९७४) ले **टेक्निक इन अपलाइड लिङ्ग्विस्टिक्स** भन्ने कृतिमा **CA** भन्नाले दुई भाषाका भिन्नता र समानताको तुलना गर्ने सैद्धान्तिक आधार हो । भाषिक पक्षको अध्ययन, सिकाइमा आइपर्ने कठिनाइको पूर्वानुमान भाषा शिक्षण सिकाइका समस्याको पद्धतिगत विश्लेषण गर्नु हो भनेर उल्लेख गरेका छन् ।

जेम्स(१९८०) ले **कन्ट्रास्टिभ अनालाइसिस** कृति प्रकाशित गरेका छन् । यस कृतिमा जेम्सले दुई भाषाका भाषिक एकाइको तुलना गर्नु, सिकाइ कठिनाइको पूर्वानुमान गर्नु, सिकाइमा सहज विधि अपनाउने प्रायोगिक भाषाविज्ञानको प्रमुख शाखा व्यतिरेकी अध्ययन सिद्धान्त भनेका छन् ।

भण्डारी(२०५४) ले **प्रायोगिक भाषाविज्ञानका केही पक्ष** भन्ने कृतिमा व्यतिरेकी विश्लेषणको परिचय, विकास, आधारभूत मान्यताका बारेमा चर्चा गरेका छन् । व्यतिरेकी अध्ययनको मुख्य क्षेत्र भनेको दुई भाषाहरूकाबीच रहेका भिन्नताको विश्लेषण गर्नु र भाषा शिक्षण सिकाइको शैक्षणिक आधार तय गर्नु हो ।

अधिकारी(२०६२) ले **सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान** भन्ने कृति तयार गरेका छन् । यस कृतिमा व्यतिरेकी सिद्धान्तका लाई भाषा१ का विशेषताहरू वर्णन गर्नु, भाषा१ र भाषा२ को भिन्नता जनित सिकाइ कठिनाइको पूर्वानुमान गर्नु व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार हो भनेका छन् ।

दुङ्गेल र दाहाल(२०६८) ले **प्रायोगिक भाषाविज्ञान** भन्ने कृति लेखेका छन् । व्यतिरेकी विश्लेषणको सिद्धान्तले दुई भाषाहरूबीचको अमिल्दो अभिलक्षणहरूको खोज गर्दछ । यो भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा केन्द्रित विश्लेषण हो । यसले शिक्षकलाई शिक्षण सामग्री निर्माण गर्न सहयोग गर्दछ भनेर उल्लेख गरेका छन् ।

उपर्युक्त कृतिहरूमा मूलतः व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक मान्यता, भाषामा व्यतिरेकी अध्ययनको उपादेयता, व्यतिरेकी विश्लेषण र भाषा शिक्षणबीचको सम्बन्ध वा अध्ययन क्षेत्र र प्रक्रिया बारे चर्चा गरिएको छ । प्रस्तुत कृतिहरूमा व्यतिरेकी अध्ययनका सम्बन्धमा सैद्धान्तिक अवधारणा

मान्यता, प्रक्रिया र शैक्षणिक उपयोगिताका सम्बन्धमा आ आफ्ना मत प्रस्तुत गरिएको छ । व्यतिरेकी अध्ययन, विश्लेषणका आधारले भाषाको अध्ययन पश्चात भाषा शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी हुने मान्यता उल्लेख गरिएको छ ।

अध्ययन विधि

यस अनुसन्धानमूलक लेखमा गुणात्मक ढाँचा अवलम्बन गर्दै पुस्तकालय विधिका सहायताबाट द्वितीय स्रोतका आधारमा सामग्री संकलन गरिएको छ । व्यतिरेकी अध्ययनका सम्बन्धमा विद्वानहरूले प्रस्तुत गरेका मान्यताहरूलाई नमुनाका रूपमा छनोट गर्दै प्राप्त व्यतिरेकी अध्ययन सम्बन्धी सिद्धान्तको वर्णनात्मक, विश्लेषणात्मक ढाँचामा व्याख्या गरी व्यतिरेकी विश्लेषणको उत्तरवर्ती प्रायोगिक सैद्धान्तिक अवधारणा प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्ययनको विश्लेषण

व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणा लेखमा व्यतिरेकीको परिचय, विकास, अध्ययन पद्धति, सिद्धान्त नै व्यतिरेकी अध्ययनको प्रमुख सैद्धान्तिक अवधारणाका बारेमा यस अध्ययनमा विश्लेषण गरिएको छ ।

व्यतिरेकी अध्ययनको परिचय

व्यतिरेकी अध्ययनले कम्तीमा दुईवटा भाषाको भाषावैज्ञानिक अध्ययन/विश्लेषण गर्दछ । यस्तो अध्ययन समानता र भिन्नता देखाउने तुलनात्मक अध्ययनसँग सम्बन्धित हुन्छ । दुई वा सो भन्दा बढी भाषाहरूबीचको तुलना गर्नु नै भाषाको तुलनात्मक अध्ययन हो । भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा दुई भाषाका सामग्रीहरूको तुलनात्मक अध्ययनबाट प्राप्त सामग्री बढी उपयोगी हुने गर्दछ । भाषा शिक्षण आफैँमा एउटा जटिल प्रक्रिया हो । मातृभाषा इतर भाषाहरूको शिक्षण भन्ने जटिल कार्य मानिन्छ । भाषा शिक्षणका क्रममा संरचनात्मक मनोवैज्ञानिक समस्याहरू उत्पन्न हुने गर्दछन् । व्यतिरेकी विश्लेषणमा तुलनात्मक अध्ययनको उद्देश्य मातृभाषा र लक्ष्य भाषाका बीच व्याघातको सम्भावना पत्ता लगाउनुका साथै सिकाइमा आउने कठिनाइहरूको क्रम निर्धारणसँग सम्बन्धित हुन्छ (श्रीवास्तव, १९९७ : १३९-१४०) । यस क्रममा भाषा शिक्षकहरू, भाषाविद्हरू र भाषावैज्ञानिकहरू दोस्रो भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा देखा परेका समस्याहरूको पहिचान र विश्लेषण हुनुपर्ने आवश्यकता देख्न थाले । व्यतिरेकी अध्ययनलाई सर्वप्रथम सन् १९४१ मा होर्फले प्रयोग गरेका हुन् । तत्पश्चात १९६० सम्मको अवधिमा व्यतिरेकी अध्ययनले स्थापित हुने मौका पाएको र दुईवटा भाषाहरूको व्यवस्थित रूपले तुलनात्मक अध्ययन प्रारम्भ भएको छ (भण्डारी र अन्य, २०६८ : १२७) । तुलनात्मक भाषिक अध्ययनमा ध्वनि, शब्द, वाक्य वा अर्थमा आधारित भएर तुलना गरिन्छ । उन्नाइसौं शताब्दीमा भारोपीय भाषा अध्ययनमा यसको उपयोग प्रचुर मात्रामा गरियो । यस प्रकृतिको अध्ययनले सुरुमा एउटै भाषाका विभिन्न समयको ऐतिहासिक विकासक्रमको भाषिक परिवर्तनलाई केन्द्रविन्दु बनाएर पनि केही समयपछि तुलनात्मक

अध्ययनका सन्दर्भमा प्राचीन वा आधुनिक भनेर छुट्टाछुट्टै नगरी सगोलको पद्धति अपनाइ तुलना गर्न थालियो । यस प्रवृत्तिले दुई भाषाका शब्दगत तुलनाबाट ती भाषाहरूबीच सम्बन्ध स्थापित गर्ने प्रयास गरियो । यसले भाषाहरूको पारिवारिक सम्बन्ध निर्धारण हुने आधार तयार हुन थाल्यो । यसप्रकारको अध्ययनले भाषाहरूबीच समानता र असमानताको जानकारी हुने गर्दछ । भाषा शिक्षणका सिलसिलामा दोस्रो भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा देखिएका समस्याहरूको पहिचान र विश्लेषणसित सम्बन्धित हुन्छ ।

भाषाका आन्तरिक समानताको रेखाङ्कन गरी तुलनात्मक अध्ययन गर्नु र विभिन्न भाषाहरूको एउटा सार्वभौम व्याकरण निर्माण गर्नमा यस अध्ययनको महत्वपूर्ण भूमिका हुँदै गयो । यसले भाषा शिक्षण एक ठाउँमा सिकेको कुरा अर्को ठाउँमा स्थानान्तरित हुन्छ भन्ने पूर्वानुमान गर्दछ । यसको मुख्य क्षेत्र भनेको दुई भाषाहरूका बीचमा रहेका भिन्नताको भाषावैज्ञानिक सिद्धान्तका आधारमा अध्ययन गर्नु हो । दुई वा दुई भन्दा बढी भाषाहरूका व्यवस्था वा उपव्यवस्थाहरूको समता वा भिन्नता सम्बन्धी तुलनात्मक अध्ययनसँग व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धित हुन्छ (अधिकारी, २०६२ : १२७) । यो अध्ययन दोस्रो भाषा सिकाइमा पहिलो भाषाको अनुभवले कस्तो प्रभाव पार्दछ भन्ने खालको व्याख्या गर्दै दोस्रो भाषा सिकाइका कठिनाइसँग सम्बद्ध प्रायोगिक प्रयोजनबाट अभिप्रेरित हुने गर्दछ ।

भाषाको विकासक्रम र यसको पुख्यौली अध्ययन गर्दा विभिन्न कालखण्डमा कुनै खास भाषा विशेषका के-कस्ता विशेषताहरू थिए र कालान्तरमा त्यस भाषाको स्वरूपमा के कस्ता समानता वा भिन्नता देखिए भन्ने कुराको अध्ययन गर्ने काम व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणा पूर्व नै विकसित भइसकेको हो । शैक्षणिक प्रयोजन र भाषावैज्ञानिक दृष्टिले भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणाले दोस्रो विश्वयुद्ध पछि मात्र प्रमुखता पाएको हो । दोस्रो भाषा सिकाइका क्षेत्रमा १९६० को दशकदेखि १९७० को प्रारम्भिक वर्षसम्म व्यतिरेकी अध्ययन अत्यन्त व्यापक रूपमा प्रयोग भएको हो (भण्डारी र अन्य, २०६८ : ३९) ।

यस अध्ययनलाई औपचारिकता प्रदान गर्ने श्रेय हागेन र वेन्निख (१९५३) लाई दिनुपर्दछ भने यसको सैद्धान्तिक अवधारणा प्रतिपादन गर्ने श्रेय स्पेनिस् भाषाविद् रोवर्ट ल्याडो (१९५७) लाई जान्छ । ल्याडोले **लिङ्गिस्टिक्स अक्रस कलचर** भन्ने पुस्तकको भूमिकामा उल्लेख गरेका छन् । “उत्कृष्ट भाषा शिक्षण सामग्री, लक्ष्य भाषा र स्रोत भाषा समेतका दुई भाषाहरूको तुलनामा र व्यतिरेकी विश्लेषणका आधारमा तयार भएको हुनुपर्दछ” (ल्याडो, १९५७) । ल्याडोले आफ्नो थप अभिव्यक्तिमा भाषाको संरचना र संस्कृतिको तुलना अनिवार्य हुन्छ भन्दै दोस्रो भाषाको शिक्षणमा पहिलो भाषा (मातृभाषा) को संरचना र संस्कृतिको अवतरण भएको हुन्छ भन्ने दृष्टिकोण समेत प्रस्तुत गरेका छन् । फ्राइज (सन् १९४५) ले संयुक्त राज्य अमेरिकामा भाषा शिक्षणका सन्दर्भमा दुई भाषाका सामग्रीहरूको तुलनात्मक अध्ययनबाट प्राप्त सामग्री बढी उपयोगी हुने बताए पछि अरू भाषा वैज्ञानिकहरू पनि व्यतिरेकी विश्लेषणको अध्ययन तर्फ आकर्षित हुन पुगे (रेड्डी, १९८६, पृ. २३) ।

व्यतिरेकी सिद्धान्त संरचनात्मक भाषाविज्ञानको ढाँचाअनुसार भएको छ । यस सिद्धान्तमा संरचनावादीहरूका अनुकल्पनाको समेत धेरथोर प्रभाव परेको छ । यस सिद्धान्तको विकासक्रममा छैटौँ दशकतिर व्यतिरेकी विश्लेषणले अत्यधिक महत्व प्राप्त गरेपनि यसको अन्त्यतिर गएर भाषा सिकाइलाई

शिक्षकपरक दृष्टिले हेर्न थालेपछि यो विविध कोणबाट आलोच्य हुन थाल्यो । तथापि संरचनावादी र व्यवहारवादी मनोविज्ञानले गर्दा वर्तमान सन्दर्भमा यस अध्ययनमा खास आँच आउन पाएको छैन ।

व्यतिरेकी अध्ययनको पद्धति

व्यतिरेकी विश्लेषण अध्ययन दुई भाषाबीचको तुलनात्मक अध्ययनसँग सम्बन्धित भएकाले यसबाट सिकाइका प्रक्रियाहरू निर्धारण गर्न सहयोग पुग्छ । त्यसैअनुसार व्यतिरेकी विश्लेषण प्रक्रियाको दुई प्रकारको प्रकृति हुन्छ, समतलीय पद्धति र उर्ध्वतलीय पद्धति (अधिकारी, २०५६, पृ. १२३) ।

समतलीय पद्धतिको व्यतिरेकी अध्ययन

दुईवटा भाषामा रहेका समानता र असमानताहरूको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने पद्धति समतलीय पद्धति हो । यसमा 'क' भाषाबाट 'ख' भाषा वा 'ख' भाषाबाट 'क' का भाषिक तत्वहरूको तुलना गरिन्छ (अधिकारी, २०६२ : १३२) । भाषा शिक्षणमा यसलाई सैद्धान्तिक भन्दा प्रायोगिक दृष्टिले बढी उपयोगी र सान्दर्भिक रूपमा हेरिन्छ । यसप्रकारको पद्धतिको व्यतिरेकी विश्लेषण मातृभाषा मात्र जानेको व्यक्तिलाई अन्य भाषा सिकाइका क्रममा उपयोगी हुन्छ । यो पद्धति सैद्धान्तिक दृष्टिले कम उपयोगी भए पनि प्रायोगिक दृष्टिले उपयोगी छ । शिक्षणका दृष्टिले यो पद्धति महत्वपूर्ण छ ।

उर्ध्वतलीय पद्धतिको व्यतिरेकी अध्ययन

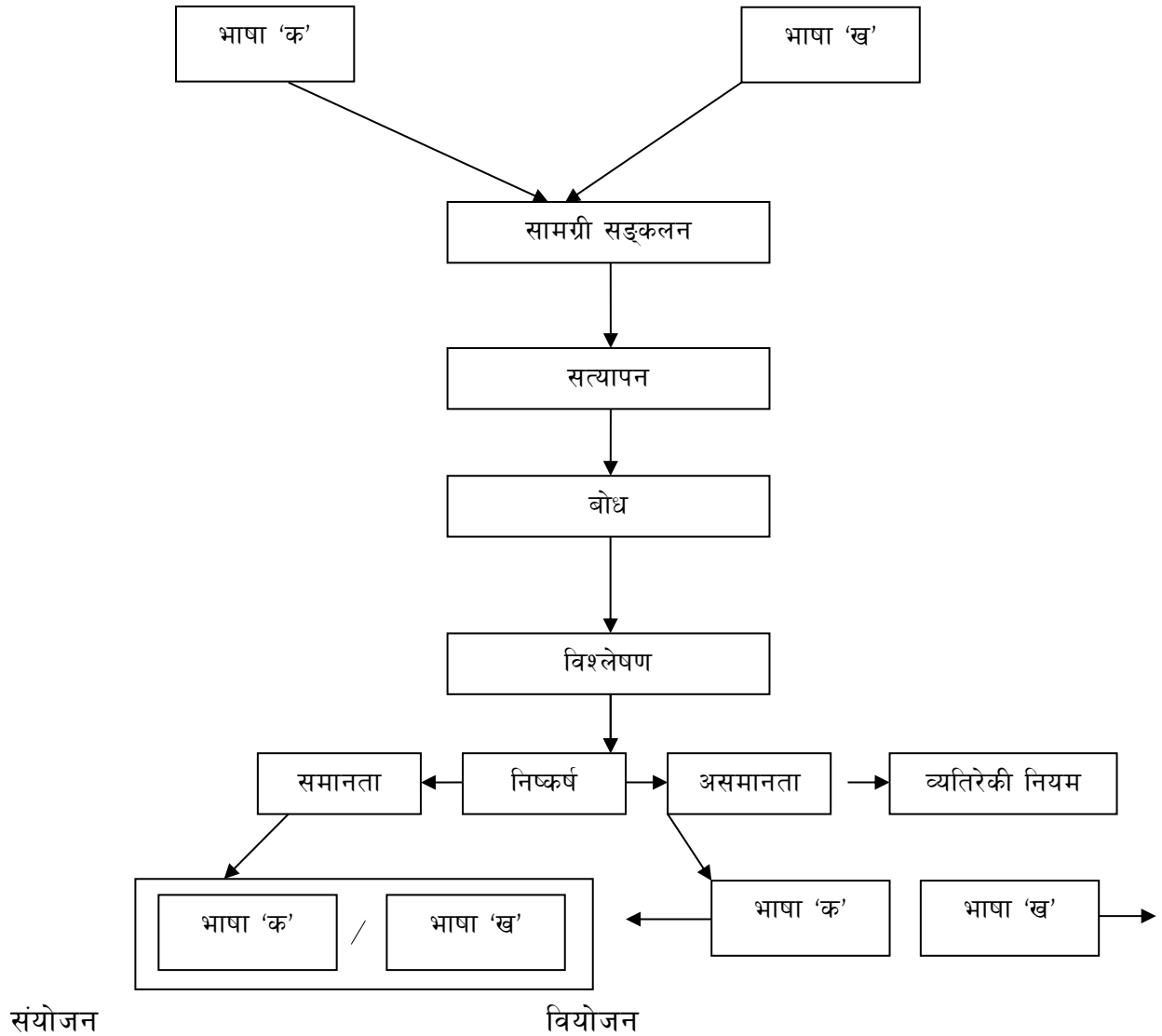
दुई भन्दा बढी भाषाहरूका बीचको समानता र असमानताको तुलनात्मक अध्ययन गर्ने कार्य यस पद्धतिसँग सम्बन्धित हुन्छ (ढुङ्गेल र दाहाल, २०६८ : १३०) । यस्तो पद्धति द्विभाषी वा बहुभाषी व्यक्तिलाई अन्य भाषा सिकाइका क्रममा उपयोगी हुन्छ । यसको मुख्य काम भनेको भाषाहरूका बीचमा सर्वव्यापी अभिलक्षणहरूको खोजी गर्नु हो । यस पद्धति अनुसार ती सर्वव्यापी अभिलक्षणहरू एउटा भाषा र अर्को भाषाको बीचमा के कति व्यक्त हुन्छन् भन्ने कुरा हेरिन्छ । यसप्रकारको अध्ययन पद्धति राष्ट्रिय स्तरमा भाषा सिकाइ प्रशिक्षणका निम्ति सामग्री तयार पार्न सहयोगी हुन्छ । यो पद्धति दुईभन्दा बढी अर्थात् विभिन्न भाषाहरूको समानता र भिन्नताको गहन अध्ययन हो । यसले भाषाका अभिलक्षणहरूको खोजी गर्दछ ।

व्यतिरेकी अध्ययन प्रक्रिया

व्यतिरेकी अध्ययनले दुई भाषाहरूबीच पाइने व्यवस्थागत समानता र भिन्नताको क्षेत्र निर्धारण गर्दछ । यसका लागि सर्वप्रथम दुबै भाषालाई एकसाथ बोध गर्नुपर्दछ । त्यसपछि त्यसमा विद्यमान समानता र असमानताको खोजी गर्नुपर्दछ । व्यतिरेकी अध्ययनमा दुई भाषाबीचको वर्णात्मक, रूपात्मक, वाक्यात्मक, शैलीगत, शब्दभण्डारगत क्षेत्र मध्ये कुनै एक समस्यापूर्ण क्षेत्रलाई अध्ययन गरिन्छ । त्यसबाट प्राप्त समानताले दुई भाषाहरूलाई एक अर्कामा संयोजित गर्दछ भने असमानताले दुई भाषाहरूबीच वियोजन गर्दछ । व्यतिरेकी नियमहरू वियोजन संहितासँग सम्बन्धित हुन्छन् । यो अध्ययन शैक्षणिक प्रयोजनका लागि गरिने भएकाले भाषा विशेषका समग्र पक्षहरूमा नभई समस्यापूर्ण मानिएका

एक वा एक भन्दा बढी पक्षमा केन्द्रित हुने गर्दछ । व्यतिरेकी अध्ययन प्रक्रियालाई निम्नानुसार तालिकामा उल्लेख गर्न सकिन्छः

व्यतिरेकी अध्ययनको प्रक्रिया

(ढुङ्गेल र दाहाल, २०६८ : १३२)

व्यतिरेकी अध्ययनका प्रक्रिया यसप्रकार छन् :

- क. सामग्री सङ्कलन : व्यतिरेकी अध्ययनका लागि सर्वप्रथम सामग्री सङ्कलन गर्नुपर्दछ । यसका लागि स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका समान स्तरका सामग्री सङ्कलन गर्नु पर्दछ । यी यस्ता सामग्रीहरू सङ्कलनमा विभिन्न स्रोतहरू अपनाउनु पर्दछ । जस्तै: भाषिक प्रयोक्त मौखिक स्रोत र लिखित स्रोत एवम् आफ्नै ज्ञानमा रहेका सन्दर्भ ।

- ख. सामग्रीको सत्यापन : सत्यापनले पुष्टि वा प्रमाणित गर्ने कार्यलाई जनाउँदछ । स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका सामग्रीलाई सत्यापन गर्नुपर्दछ । यसका लागि सम्बन्धित भाषाका विशेषज्ञ वा मातृभाषा भएका व्यक्तिको सहयोग लिन सकिन्छ ।
- ग. सामग्रीको बोध : व्यतिरेकी अध्ययनमा स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका संरचनागत सामग्रीको बोध गर्नु आवश्यक हुन्छ । जस्तै: सिँजाली र नेपाली भाषाको उच्चारण व्यवस्थामा व्यतिरेकी अध्ययन गर्नेले यी दुवै भाषाका भाषिक व्यवस्था बुझ्नु वा जानकारी लिनु पर्दछ ।
- घ. सामग्रीको विश्लेषण : स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाका सामग्रीहरूका विशेषताहरू किटान गरी ती दुवैमा देखिएका कुराको विश्लेषण गर्ने काम व्यतिरेकी विश्लेषणको महत्वपूर्ण पक्ष हो । यस प्रक्रियामा सामग्रीको व्यवस्थित वर्गीकरण गरिसकेपछि भिन्नताको स्वरूप पहिल्याउने, कुन कुन स्थितिमा भिन्न छन्, के के ले भिन्न बनाएका छन्, दुई भाषा भाषिका बीच सामान्य र विशेष कस्तो अन्तर छ, यस्ता कुराहरूलाई लिएर विश्लेषण गरिन्छ ।
- ङ. निष्कर्ष: व्यतिरेकी विश्लेषण पश्चात् समग्र अध्ययनबाट निम्नलिखित कुराहरू पत्ता लगाउनु पर्दछ:
- अ. स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाबीच रहेका समानताको निर्धारण : लक्ष्य भाषा र स्रोत भाषाका सामग्रीको बोध पश्चात् त्यसमा रहेका समानता निर्धारण गर्नुपर्दछ ।
- आ. स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाबीच रहेका असमानताको निर्धारण: लक्ष्य भाषा र स्रोत भाषाका बीच रहेका असमानता निर्धारण गर्नु ।
- इ. व्यतिरेकी नियम निर्धारण : स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषाबीच रहेको असमानताबाट व्यतिरेकी नियम निर्धारण ।

यसरी व्यतिरेकी अध्ययनलाई पूर्वशिक्षण कार्यक्रमका रूपमा लिइन्छ । व्यतिरेकी अध्ययनको निष्कर्षले व्यतिरेकी नियम, शिक्षार्थीले गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटि, भाषा शिक्षण सिकाइका सिलसिलामा पाठ्यांश निर्धारण, पाठ्यपुस्तक निर्माण तथा शैक्षिक सामग्री निर्माणमा प्राप्त परिणामले शैक्षणिक आधार तयार गर्ने गर्दछ (ल्याडो, १९५७) ।

निष्कर्ष

भाषा शिक्षण सिकाइमा व्यतिरेकी अध्ययन महत्वपूर्ण सिद्धान्त हो । यस सिद्धान्तको ढाँचा प्रयोग गरी अध्ययन गर्दा भाषाको शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ । व्यतिरेकी अध्ययन दुई भाषाबीचको समानता र असमानता पहिल्याइ भाषा शिक्षण सिकाइको शैक्षणिक आधार निर्माण गर्ने सिद्धान्त हो । भाषाको अनुसन्धानमा व्यतिरेकीको समतलीय र उर्ध्वतलीय अध्ययन पद्धतिको सिद्धान्त अपनाइएको हुन्छ । व्यतिरेकीको अध्ययन प्रक्रिया अन्तर्गत सामग्री सङ्कलन, सत्यापन बोध, विश्लेषण, समानता असमानता पहिचान र भाषा शिक्षण सिकाइको शैक्षणिक आधार निर्माणको सिद्धान्त तय गरिएको हुन्छ । भाषिक व्यतिरेकी अध्ययन भाषाको भाषावैज्ञानिक र शैक्षणिक सिद्धान्त अवलम्बन गरी अध्ययन गरिने

Spandan Peer-Reviewed Journal

सिद्धान्त हो । व्यतिरेकी अध्ययनको सैद्धान्तिक आधारबाट भाषाको अध्ययन गर्दा भाषा शिक्षण सिकाइगत शैक्षणिक आधार निर्माण गर्न नीतिगत एवम् कार्यान्वयनगत मार्गनिर्देश प्राप्त हुने गर्दछ ।

सन्दर्भसामग्री सूची

अधिकारी, हेमाङ्गराज (२०५६/२०६२), *सामाजिक र प्रायोगिक भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : रत्न पुस्तक भण्डार ।

ढुङ्गेल, भोजराज र दाहाल, दुर्गाप्रसाद(२०६८), प्रायोगिक भाषाविज्ञान, काठमाडौं: एम. के. पब्लिकेशन एण्ड डिष्टिब्युटर्स ।

तिवारी, भोलानाथ (१९९६), *तुलनात्मक भाषाविज्ञान*, दिल्ली : मोतीलाल बनारसी ।

भण्डारी, पारसमणि (२०५४), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका केही पक्ष*, काठमाडौं : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

भण्डारी, पारसमणि र अन्य(२०६८), प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयाम, काठमाडौं: विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।

रेड्डी, विजयराघव(१९८६), व्यतिरेकी भाषाविज्ञान, नया दिल्ली: विनोद पुस्तक भण्डार ।

श्रीवास्तव, रवीन्द्रनाथ (१९९७), *भाषाविज्ञान : सैद्धान्तिक*, दिल्ली : राधा कृष्ण प्रकाशन ।

Allen, Campllell(1973). *Teaching English as a second Language*. New Delhi: Tata MC Qrawhill Pub.

Allen, Corder, S.P.(1974). *Techniques in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press.

Corder, S.P. (1973). *Introducing Applied Linguistics*. London : Penguin Books.

Corder, S.P. (1974). *Error Analysis*. London : Oxford University Press.

Crystal, D. (1996). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* . USA: Back Well Pub.

Els and other(1993). *Applied Linguistics and The Learning and Teaching of Foreign Language*. Great Britani: Edward Amold.

Fries, C.C. (1945). *Teaching and Learning English as a Foreign Language*. Michigan : University of Michigan Press.

James, C(1980). *Contrastive analysis*. Harlo: Longman group ltd.

Johansson, S. (2008). *Contrastive analysis and learner language*. Oslo: University of Oslo.

Lado, R. (1957). *Linguistics across cultures*. Michigan University of Michigan Press.

Spandan Peer-Reviewed Journal

Richards and other(1985). *Longman Dictionary of Applied Linguistics*. England: Longman Group Limited.